

Válogatta és szerkesztette: Vörös István Károly

PÉCSI MOZAIK 6.

„... házam imádság házának
hivatik minden népek számára!”

A Pécsi Izraelita Hitközség
dokumentumok tükrében
(1837–1950)

KRONOSZ KIADÓ – PÉCSI ZSIDÓ HITKÖZSÉG – PÉCS TÖRTÉNETE ALAPÍTVÁNY

„...házam imádság házána hivatik
minden népek számára!”

A Pécsi Izraelita Hitközség dokumentumok tükrében
(1837–1950)

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó, a Pécsi Zsidó
Hitközség és a Pécs Története Alapítvány gondozásában
2016-ban megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6027-09-2

„... házam imádság házának hivatik
minden népek számára!”

A Pécsi Izraelita Hitközség
dokumentumok tükrében
(1837–1950)

Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta:

Vörös István Károly

Kronosz Kiadó
Pécsi Zsidó Hitközség
Pécs Története Alapítvány

Pécs, 2016

Pécsi Mozaik 6.

Szerkesztőbizottság:
Bachmann Bálint, Kaposi Zoltán, Pilkhoffer Mónika,
†Ujvári Jenő, Visy Zsolt

A sorozat szerkesztői:
Erőss Zsolt, Fedeles Tamás, Vonyó József

A kötet címe a pécsi zsinagóga homlokzati héber feliratának fordítása.
(Ézsaiás 56.7.)

A kötetet lektorálta:
Schweitzer Gábor

Fordítás: Czeferner Dóra, Hábel János

A kötet megjelenését a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány támogatta.

© Vörös István Károly
© Pécsi Zsidó Hitközség
© Pécs Története Alapítvány
© Kronosz Kiadó

Tartalom

ELŐSZÓ	15
BEVEZETŐ	17
DOKUMENTUMOK	29
ELŐLJÁRÓSÁG, KÖZGYŰLÉS	31
1. Fuchs Móric lemond községi elöljárói tisztéről (1846)	31
2. A Pécsi Izraelita Anyakönyvi Kerület szabályzata (1889)	32
3. Az elöljáróság beszámolója a hitközség 1924. évi működéséről (1925)	36
4. Braun Mátyás hitközségi képviselő felszólalása (1928)	50
5. Az 1938. évben elfogadott hitközségi alapszabályok (1938)	52
6. A Pécsi Izraelita Hitközség sajtóközleménye vezetőségválasztással kapcsolatban (1950)	76
CHEVRA KADISA	78
7. Pécs szab. kir. város építészeti szakbizottságának határozata temetőóri lakás és halottasház építési engedélyéről (1890)	78
8. A Chevra Kadisa szerződése Köntös Józseffel temetőszolgai állás betöltésére (1907)	80
9. Grün Sándor kérelme a Chevra Kadisa elöljáróságához temetkezési díj visszaulalása iránt (1907)	81
10. A pécsi Chevra Kadisa (Szent Egylet) alapszabályai (1909)	83
11. A Chevra Kadisa elnöke értesíti a hitközség elöljáróságát a Chevra Kadisa hatályba lépett új alapszabályáról (1909)	99
12. Jánosi Engel József értesíti a Chevra Kadisa elöljáróságát az általa létesített alapítványok kiegészítéséről (1923)	100
13. Pécs szab. kir. város tanácsának határozata a temető kibővítésére telek átengedéséről (1923)	101
14. A pécsi Chevra Kadisa engedélyt kér temetés idejének bejelentésekor persellyel való gyűjtésre (1928)	103
15. A Pécsi Izraelita Szent Egylet elnökének panasa a 4. vegyes dandár „Honvédtűzértség Parancsnoksága” ellen a temető melletti sporttelepre hordott szénakazlak ügyében (1928)	104

16. A pécsi Chevra Kadisa elnöke értesíti a hódmezővásárhelyi Chevra Kadisa elöljáróságát a pécsi temetési díjakról (1930)	106
17. A Chevra Kadisa kéri a Magyar kir. Államrendőrséget, futballmérkőzéseken akadályozza meg, hogy a szurkolók a temető falára másszanak (1930)	107
18. A Chevra Kadisa szerződése Tarr János és Társai bérkocsis vállalkozókkal halottszállításról (1933)	108
19. A Chevra Kadisa hivatalos jegyzéke a polgármesteri hivatal számára (1933)	109
20. A Chevra Kadisa kéri dr. Greiner József ügyvédet adósok felszólítására tartozásaik megfizetése érdekében (1934)	110
21. A Pécsi Izraelita Szentegylet Chevra Kadisa megszűnése (1949–1950)	111
ZSINAGÓGA	114
22. Épület vásárlása a Citrom utcában zsinagóga céljára (1841)	114
23. Az ülőhelyek és azok tulajdonosainak felsorolása a Citrom utcai zsinagóga női részlegében (1843)	117
24. A Citrom utcai zsinagóga templomi szabályzatának tervezete (1850)	119
25. A Kossuth téri zsinagóga tetőszerkezetének vizsgálata (1897)	123
26. Özv. Blau Hermanné kérvénye imaházi ülőhely átvétele iránt (1898)	124
27. A zsinagóga lépcsőháza kibővítésének terve (1904)	125
28. Beszámoló az énekkar bizottság üléséről, az énekkar működési zavarai tárgyában (1905)	128
29. Sigmund Weiss és neje Széfer-Tóra ajándéka a hitközségnek (1907)	129
30. A zsinagóga tetőzetének bádoffedése (1916)	129
31. Az Angster József és Fia cég ajánlata a zsinagóga orgonájának elektromos hajtásra való berendezéséről (1907–1922)	131
32. Gyarmati (Fleischmann) Dezső nyilatkozata chalica megadásáról (1922–1923)	133
33. Az Angster-cég felmondja az orgona karbantartását (1924)	135
34. Javaslat a hitközségi elöljáróság részére a templomi ülések bérleti díjának revíziójáról (1933)	135
35. Weiner Miksa szobafestő megbízása a zsinagógában festői munkák elvégzésével (1936)	136
36. Beszámoló az ünnepek lefolyásáról a Magyar Izraeliták Országos Irodája Hitéleti Ügyosztálya részére (1950)	137
HITÉLETI FUNKCIONÁRIUSOK	140
37. Amiga Elkan jegyzői teendőkkal egybekötött sakteri és előimádkozói állásra jelentkezik (1846)	140
38. Marmorstein Mihály metsző állásra és a kórusba jelentkezik (1898)	141

39. Ernster Géza főkántor bejelentése circumcisio-teendők tárgyában (1901)	142
40. Ernster Géza főkántor állásában történő véglegesítését kéri a hitközség elöljáróságától (1903)	143
41. Dr. Perls Ármin főrabbi lánya kiházasítási segélyének ügye (1904)	144
42. Weisz Gábor hitközségi titkár lánya kiházasításához segélyért folyomodik az elöljárósághoz (1906)	147
43. Dr. Perls Ármin főrabbi levele a hitközség elöljáróságának metsző állás betöltése szükségességéről (1907)	149
44. A pécsi Talmud-Tóra diákjainak petíciója a hitközségi elöljárósághoz Pfeiffer Izsák főrabbi választása érdekében (1922)	150
45. Dr. Pfeiffer Izsák folyamodványa a főrabbi állás elnyeréséért (1922)	151
46. A Pécsi Izraelita Hitközség szerződése dr. Wallenstein Zoltán főrabbiával (1923–1925)	154
47. Dr. Wallenstein Zoltán főrabbi beiktatási ünnepsége (1923)	157
48. A rabbihivatal bútorzatának és háztartási felszerelésének leltára (1925)	160
49. Ernster Géza főkántor új szolgálati lakásért folyomodik a hitközség elöljáróságához (1928)	162
50. Jánosi Engel Róbert beadványa az elöljáróságnak dr. Wallenstein Zoltán javadalmazási igényével kapcsolatban (1932)	163
51. Rosenberg Ernő kántor nagyünnepi imák zsinagógai elmondásának lehetőségét kéri a hitközség elöljáróságától (1932)	164
52. Dr. Krémer Móricz rabbi alkalmazása (1934–1935)	166
53. Az elemi és középiskolai ifjúság vallási nevelésének ügye (1937)	171
54. Dr. Schweitzer József főrabbi alkalmazása (1947–1948)	173
 ISKOLA	 176
55. Az izraelita elemi népiskola építési engedélye a Nepomuki utcában (1872)	176
56. A Pécsi Izraelita Hitközség elöljárósága segélyt kér iskolája fenntartásához a vallás- és közoktatás minisztertől az izraelita alap terhére (1876–1879)	178
57. Kimutatás az iskola 1879/1880. tanévi állapotáról (1881)	182
58. Tanítói pályázatok elbírálása (1887)	184
59. Az iskolaszék elnökének jelentése az oktatás körülményeiről a hitközségi elöljáróságnak (1891)	186
60. Hitközség szegénységét igazoló hatósági bizonyítvány iskolai állami segélyre jogosultság igazolásához (1898)	188
61. Az iskolaszék határozata a középiskolás izraelita diákok vallásoktatásáról (1898)	189
62. A m. kir. vallás- és közoktatási miniszter rendelkezése az anyahitközségek alapszabályainak tanügyi vonatkozásairól (1906)	191

63. Az iskolaszék jelentése a hitközség elöljáróságának dr. Perls Ármin halála után a hitoktatás helyzetéről (1914)	194
64. A hitközségi elöljáróság beszámolója a közgyűlésnek az iskolaépület állapotáról (1928)	197
65. A pécsi izraelita elemi iskola jelentése az 1938. évről (1939)	199
66. A pécsi izraelita elemi iskola 1940. március 15-i ünnepi műsora (1940)	201
67. A Pécsi Izraelita Elemi Népiskola államosítása (1948–1951)	201
68. Dr. Schweitzer József főrabbi tájékoztatja a tankerületi főigazgatót a pécsi izraelita vallásoktatás helyzetéről (1949)	207
EGYESÜLETEK	209
Rofé Cholim	209
69. Grünbaum Vilmos segélykérelme a Betegsegélyző Egylet elnökségétől (1900)	209
70. Deutsch Ádám elnök beszámolója a Rofé Cholim helyzetéről (1905)	210
71. A Rofé Cholim Betegápoló Egylet elnökségének beszámolója az egylet 1931. évi tevékenységéről (1932)	211
Pécsi Izraelita Jótékony Nőegylet	212
72. A Pécsi Izraelita Jótékony Nőegylet bejelenti menza alapítását a hitközség elöljáróságának (1922)	212
73. Jelentés a Pécsi Izraelita Jótékony Nőegylet betegvédő osztályának működéséről (1928)	213
74. Goldmann Ilonka kiházasítási segély iránti kérelme (1928)	214
75. Tűzifa segély (1931–1932)	215
76. A Pécsi Izraelita Jótékony Nőegylet és a Magyarországi Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesülete megállapodása álarcospál bevételeiről (1932)	219
77. A Pécsi Izraelita Jótékony Nőegylet és a Pécsi Izraelita Lányegylet hivatalos jegyzéke (1933)	220
78. Utcai adománygyűjtés a hősi sírok karbantartásának költségeire (1936)	222
79. Megállapodás a hitközséggel a létrehozott gyülekezeti ház kezeléséről, felügyeletéről és fenntartásáról (1939)	224
80. A Pécsi Izraelita Jótékony Nőegylet megszűnése (1949–1950)	225
Talmud-Tóra	227
81. A Talmud-Tóra Egyesület női tanfolyama (1929)	227
82. Beszámoló a Talmud-Tóra Egyesület közgyűlésén az egyesület 1931. évi működéséről (1932)	228
83. A Pécsi Talmud-Tóra Egylet hivatalos jegyzéke (1933)	230
84. A Pécsi Izraelita Hitközség tájékoztatója Talmud-Tóra egyesülete működéséről a Szolnoki Izraelita Hitközség érdeklődésére (1934)	231

Tápiintézet	233
85. Jelentés a Tápiintézet hovatarozásáról (1908)	233
86. Dr. Fischer Ferenc főispán értesíti a Pécsi Izraelita Jótékony Nőegylet elnökségét a tápiintézet pénzbeli támogatásáról (1923)	234
87. Lőwy Flóra kérelme a Tápiintézet igazgatóságához ingyenes étkezésen való részvételre (1934)	234
Pécsi Jótékonycélú Izraelita Ifjúsági Egylet	236
88. A Pécsi Izraelita Ifjúsági Egylet előkészítő bizottságának kérelme a Pécsi Izraelita Hitközség tekintetes Elöljáróságának (1909)	236
89. A Pécsi Jótékonycélú Izr. Ifjúsági Egylet bejelenti megalakulását az előljáróságának (1909)	237
Cionista egyesületek	238
90. A Pécsi Cionista Egyesület meghívja a hitközséget előadására (1921)	238
91. A Pécsi Cionista Egyesület a <i>Szombat</i> című pécsi folyóirat támogatását kéri a hitközségtől (1921)	239
92. A Pécsi Izraelita Hitközség közli a Pro Palesztina Szövetség elnökségével gyűjtésük eredményét (1929)	240
93. A Magyar Cionista Szövetség pécsi csoportja bejelenti megalakulását a hitközség előljáróságának (1932)	241
94. A Pro Palesztina Szövetség pécsi fiókja „Dr. Perls Ármin Könyvtár”-ának működése (1935–1939)	242
Goldmark Ének- és Zenekar	246
95. A Goldmark Ének- és Zenekar elnöksége támogatást kér a Pécsi Izraelita Hitközségtől (1937)	246
96. A Goldmark Ének- és Zenekar beszámolója a Pécsi Izraelita Hitközségnek (1938)	248
GAZDÁLKODÁS	250
97. Számvizsgálói jelentés a Pécsi Izraelita Hitközség közgyűlése részére az 1935. évről (1936)	250
Kóser mézárszék, népkonyha	256
98. Szerződés Kovatsits Jakab mézáros és a pécsi zsidó község között (1837)	256
99. Szerződés Grün Zsigmond és a pécsi zsidó község között kóser konyha működtetésére (1844)	257
100. Ratkovics Ferenc mézáros mester levele a hitközség előljáróságának kóser hús kizárólagos mérési joga ügyében (1901)	258

101. Ifj. Spitzer Sándor indítványa a hitközségi elöljáróságnak kóser mészárszék létesítésére és metsző alkalmazására a keleti városrészben (1927)	259
102. Dr. Wallenstein Zoltán főrabbi levele az elöljáróságnak a metszői szolgálattal és a mészárszékkel kapcsolatos panaszokról (1927)	260
103. Dr. Deutsch Zsigmond hitközségi elnök felhívása a választmány részére a kóser hús vásárlása érdekében (1929)	261
104. Weisz Mór beszámolója a hitközségi elnöknek a kóser mészárszék hitközségi kezelésbe vételének lehetőségéről (1935)	262
Maceszsütés	264
105. Surány és társa kötelezettségvállalása maceszsütésre kapott engedéllyel kapcsolatban (1898)	264
106. A Pécsi Izraelita Hitközség szabályrendelete a húsvéti laskasütésre (1916)	265
107. Pécs szab. kir. város tanácsának határozata a hitközség laskasütődéje használatba vételi engedélye kiadásáról (1924)	266
108. Friedrich Károly laskasütő kérelme a hitközség elöljáróságához díjazással kapcsolatban (1930)	267
Adózás	269
109. Jelentés az 1897. évi adóforgalomról az elöljáróság számára (1898)	269
110. Priessen Lajos anyakönyvi járuléka mérséklését kéri (1898)	270
111. Ladiszlaus Ignác hitközségi adója elengedését kéri (1898)	270
112. Friedmann József felszólalása adóhátraléka ügyében (1900)	271
113. A hitközségi elnök felkéri Pécs járás főszolgabíróját elmaradt rabbi adó közigazgatási úton történő beszédetésére (1928)	272
114. Frankenthaler Gusztáv adótartozása elengedését kéri (1930)	273
115. A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája tájékoztatást kér az iskolafenntartó hitközségek tagjainak adóterheiről (1932)	274
116. Salusinszky Armand hitközségi adó fizetésére jelentkezik (1934)	275
117. A hitközség adófellebbezési bizottsága értesíti j. Engel Richárdot felszólamlása elutasításáról (1937)	276
118. A nyolcvan legtöbb hitközségi adót és adományt fizető hitközségi tag névsora az 1939. évben (1939)	278
119. Dr. Deutsch Zsigmond fellebbezése hitközségi adója mértéke ellen (1946)	280
120. A Pécsi Izraelita Hitközség adatszolgáltatása önálló működésének megtartása érdekében (1950)	282
Ingtalanügyek	291
121. A hitközség eladja Citrom utcai házát (1875)	291
122. Vízdíj megállapítása a Citrom utca 9. szám alatt működő metsző üzlet után (1898)	293

123. Tervezet hitközségi telek eladásáról a városnak posta- és távírda palota építése céljára (1899)	294
124. Hitközségi telek átengedésének terve a városnak főrealiskola céljaira (1907)	296
125. Közösségi célú helyiségeket magában foglaló épület létrehozásának terve (1908)	297
126. Pályázati felhívás tervezete a Pécsi Izraelita Hitközség bérházának tervezésére (1909)	300
127. A Pécsi Izraelita Hitközség fellebbezése a Pénzügyigazgatósághoz „nyersházbér jövedelem” meghatározása ügyében (1929)	302
128. Téli templom és kultúrpalota építésének terve (1935–1936)	304
Hitközségi alkalmazottak fizetése	307
129. A Pécsi Izraelita Hitközség tájékoztatója a Pénzügyigazgatóság részére alkalmazottairól (1900–1908)	307
130. A hitközség alkalmazottai fizetésük rendezését kérik a hitközség elöljáróságától (1923)	310
131. 1946. január havi tisztviselői fizetések (1946)	311
Szeretetház	312
132. A pécsi Chevra Kadisa elnöke tájékoztatja a Nagykanizsai Izraelita Szentegyletet a Szeretetház fenntartásának költségeiről (1932)	312
133. Spitzer József és neje felvételüket kérik a Szeretetházba (1933)	313
134. Jelentés a hitközség elnökségének a Szeretetház működéséről (1934)	314
135. A Nagykanizsai Izraelita Hitközség tájékoztatása a Szeretetház létesítéséről, működéséről (1935)	316
136. A Chevra Kadisa és a Pécsi Izraelita Jótékony Nőegylet beadványa a hitközség elöljáróságának az új Szeretetház építéséről (1936–1937)	318
137. Értesítés a Tímár utcai új Szeretetház átadásáról (1939)	320
138. A Pécsi Izraelita Hitközség kéri a Tanfelügyelőséget a Szeretetházban lévő, tanteremként használt helyiségek átadására (1949)	321
Alapítványok, adományok	323
139. Strauszer Henrik kérelme az „Wertheimer” féle alapítvány kamataiból támogatásra (1900)	323
140. A Pécsi Izraelita Hitközség elöljáróságának javaslata hitközségi alkalmazottak támogatására a Schapringer Joachim Alapítvány kamatai terhére (1903)	324
141. A „Justus Lipót alapítvány” (1903)	325
142. A „Jánosii Engel Adolf alapítvány” (1904)	327
143. Schapringer Richárd levele a Schapringer Joachim alapítvány kezeléséről (1909)	329

144. Schreiber Rezső és Fia fakereskedők adománya (1914)	330
145. Schreiber Rezső és neje, született Kohn Jozefin alapítványa (1920)	331
146. Jánosi Engel József alapítványa fiai háborúból történt hazatérése emlékére (1924)	332
Ösztöndíjak, segélyezés	333
147. Günsz Áron gimnáziumi tanuló segélykérelme (1878)	333
148. Weisz Kornélia kérelme az „Engel Jozeffa”-féle ösztöndíj elnyerésére (1903)	335
149. A Pécsi Izraelita Hitközség levele Pécs város polgármesterének a városi segélyezés elosztása ügyében (1931)	336
150. A Pécsi Izraelita Hitközség elnökségének jelentése Pécs szab. kir. város népjóléti ügyosztálya részére (1933)	340
EGYÜTTÉLÉS, KIREKESZTÉS, ÚJRAKEZDÉS	342
151. A pécsi izraelita község megbízólevele a türelmi adó ügyében összehívott tanácskozásra küldöttei részére (1846)	342
152. Pécs város tanácsának határozata a hitközség honvéd újonc megajánlásáról (1848)	343
153. Jegyzőkönyv a büntetőadó kivetése ügyében létrehozott bizottság határozatáról (1850)	344
154. A pécsi katolikus főgimnázium igazgatójának levele az izraelita tanulók előadások alóli felmentéséről a nagyobb ünnepeken (1871)	345
155. Az Országos Izraelita Iroda állásfoglalása a tiszzaeszlári vérvád nyomán kialakult antiszemita indulatokkal kapcsolatban (1883)	346
156. Dr. Nemes Vilmos értekezlet egybehívását kéri az előljárástól „A zsidó hitfelekezet törvényes egyenjogúsítása” ügyében (1891)	348
157. A X. Izraelita Községkerület elnöke a községkerületi szerveződésről tájékoztatja a pécsi hitközséget (1892)	349
158. A hitközség tiltakozása a Kígyó utcai vigalmi negyed működése ellen (1894)	350
159. A polgármester elszámolást kér a hitközségi kultuszsegélyről (1894)	351
160. Perls Ármin főrabbi értesíti az előljárást a főispán köszönetéről a magyar kereszténység 900 éves évfordulója alkalmából (1900)	353
161. A hitközség bejelenti részvételi szándékát a hódoló küldöttségek sorában az uralkodó pécsi látogatása alkalmából (1901)	354
162. Baranya Vármegye Főispánjának köszönő levele a Pécsi Izraelita Hitközség elnökségének (1907)	355
163. Polgármesteri határozat az izraelita elemi iskola hadsereg számára lefoglalt helyiségének mentesítéséről az izraelita ünnepek idejére (1915)	356

164. A Pécsi Izraelita Hitközség kérelme Mermelstein Mihály metsző katonai szolgálat alóli mentesítése ügyében (1916)	357
165. A Zsolnay-gyárban dolgozó zsidó hadifoglyok részvétele izraelita istentiszteleten (1916)	358
166. A Pécsi Izraelita Hitközség eljárásának a <i>Béke</i> című pécsi folyóirat hírére reagáló sajtóközleménye (1920)	359
167. Patacsi Dénes honvédelmi államtitkár, nemzetgyűlési képviselő antiszemita kijelentése (1921)	360
168. Idegen állampolgárságú zsidók kiutasítása Pécsről a szerb megszállást követően (1922)	361
169. Vázsonyi Vilmos köszönőlevele a Pécsi Izraelita Hitközségnek dísztaggá választásáért (1922)	363
170. Grosz Soma pécsi lakos kiutasítási ügye (1922)	364
171. Pécsi Honvéd és Népfőlkelő Csapatok Bajtársi Szövetsége vagyonmaradványának adományozása megszűnésekor (1924)	367
172. Jegyzőkönyvek a „hősök emléktábla” avató bizottság üléseiről (1925)	367
173. Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület felhívása ifjúsági tanácsadó testület megalakítására (1928)	369
174. Dr. Serédi Jusztinián esztergomi érsek köszönőlevele székfoglalója alkalmából kapott üdvözléért (1928)	370
175. A Pécsi Izraelita Hitközség eljárásának kérelme Pécs város Tanácsához a város polgári leányiskolája tornatermének igénybe vételére, pótimaház céljára (1928)	371
176. Dr. Paunz Lipót köszöntése örökös törvényhatósági bizottsági taggá választása alkalmából (1929)	373
177. Antiszemita egyetemi zavargások Pécsen (1931)	374
178. A Pécsi Izraelita Hitközség körlevele izraelita hitközségek számára dr. Hász István tábori püspök antiszemita rádiónyilatkozatával kapcsolatban (1931)	376
179. A Pécsi Izraelita Hitközség kérelme felvonulás engedélyezésére a zsidó temetőben lévő világháborús hősök sírjaihoz (1932)	379
180. Pécs szab. kir. város polgármesterének határozata szegénysorsú izraelita tanulók részére téliruha és cipő kiadásáról (1933)	380
181. A Németországból menekülő zsidók megsegítése a Wanderfürsorge-intézmény keretében (1934)	381
182. Sárváry József kajdacsai plébános segélykérő levele a plébániája területén élő szegény zsidó család érdekében (1935)	383
183. A Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának körlevele a hitközségi elnököknek az ún. „első zsidótörvénnyel” kapcsolatban (1938)	384
184. A rajkai Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség segítséget kér Németországból és Ausztriából menekülő zsidók támogatásához (1938)	385
185. A Pécsi Izraelita Hitközség „Vázsonyi Vilmos” Köre (1938)	386

186. A Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának felhívása nyomán a X. Községkerület elnöksége felhívja a hitközségi eljárásokat az ún. „első zsidótörvénnyel” kapcsolatban a mentességek érvényesítésének fontosságára	388
187. Dr. Deutsch Zsigmond hitközségi elnök támogatást kér Komját Ernő kormányfőtanácsostól a Vázsonyi Vilmos Kör részére – a Vázsonyi Vilmos Kör tervezett munkaprogramja (1938)	389
188. Beszámoló a Vázsonyi Vilmos Kör tevékenységéről a szombathelyi Kongresszusi Izraelita Hitközség érdeklődésére (1938)	393
189. A Pécsi Izraelita Hitközség állásfoglalása a készülő ún. „második zsidótörvénnyel” kapcsolatban (1939)	395
190. A X. Izraelita Községkerület intézkedései az átvonuló hontalan szegények segélyezése ügyében (1939)	402
191. Wolf Gerty német állampolgárságú zsidó lány támogatást kér továbbtűzéséhez (1939)	406
192. Menekült lengyel zsidó katonatisztek támogatása (1939)	406
193. A Pécsi Izraelita Hitközség kórházi ágyat adományoz a Pécsi Vöröskereszt Egylet javára (1940)	413
194. A pécsi izraelita elemi népiskola igazgatójának tájékoztató levele a mohácsi hitközségi elnök részére a munkaszolgálatra behívott tanárokkal kapcsolatban (1943)	414
195. A Pécsi Zsidó Tanács és Pécs város tisztségviselői közötti tanácskozás jegyzőkönyve (1944)	415
196. Pécs város polgármesterének tájékoztatása belügyminiszteri rendeletre a Deportáltakat Hazasegítő Szövetség megalakulásáról (1945)	419
197. Jelentések a Deportáltakat Hazasegítő Szövetség expedíciójáról (1945)	420
198. Forbát Alfréd levele Roth Sándor hitközségi elnöknek a pécsi izraelita temető Mártíremlékművével kapcsolatban (1948)	425
199. A pécsi hitközség támogatást kér a Magyar Izraeliták Országos Irodájától az Országos Magyar Izraelita Kulturális Egyesület kultúrestjeinek fogadása érdekében (1949)	426
200. A Pécsi Izraelita Hitközség jelentése lélekszámáról a Déldunántúli (III.) Községkerület elnöke részére (1950)	428
A PÉCSI ZSIDÓ HITKÖZSÉG TISZTSÉGVISELŐI	435
FELHASZNÁLT IRODALOM	440
RÖVIDÍTÉSEK	443
NÉVMUTATÓ	447
SUMMARY	459
RESÜMEE	461

ELŐSZÓ

Dr. Schweitzer József pécsi főrabbi 1964-ben megírta *A Pécsi Izraelita Hitközség története* című monográfiáját (kiadási éve 1966, majd 1994), amely máig megkerülhetetlen minden, a pécsi zsidósággal foglalkozó kutató számára. A monográfia jegyzetapparátusából nyilvánvalóvá válik, hogy szerzője nagymértékben támaszkodott a hitközségi dokumentumokra. Ezt követően az irattárról néhány évtizeden át jóformán megfeledkeztek. Ismételt rendezésére, leltározására és megfelelő elhelyezésére 2010–2011 folyamán került sor.

A dokumentumokat a Pécsi Zsidó Hitközség őrzi levéltári dobozokban, évek szerint rendezve. Az iratállományt 59 doboz tartalmazza, ez mintegy hét iratfolyómétert jelent. Az összetartozó iratok csomókba gyűjtése nem történt meg, tehát nem beszélhetünk levéltári értelemben vett rendezettségéről. Jelenleg a dokumentumok címleírása és digitalizálása zajlik, részben a jeruzsálemi Yad Vashem Archives megbízásából.

A vallási közösségek életét alapvetően vallástörvényeik szabályai határozzák meg. A zsidó vallástörvényt a héber Szentírás, azaz az Ószövetség, különösen Mózes első öt könyve, a Tóra, a szóbeli hagyományt rögzítő Talmud, különböző kódexek és az ún. responzum irodalom (törvénymagyarázatok) tartalmazzák. A vallástörvények kodifikálása a 16. században a Szentföldön működő József Káro nevéhez fűződik, aki *Sulhan Arukh* (Terített Asztal) címmel tette közzé a hitközségek által utóbb zsinórmértékül szolgáló *halakhikus* gyűjteményét. A vallástörvényi szabályokra értelemszerűen csupán utalások lehetnek a döntően az adminisztratív működést tükröző hitközségi iratokban.

Jelen kötet a hitközségi irattárat reprezentálja. Arra törekedtem, hogy a dokumentumok segítségével rámutassak a hitközség működésének bonyolult szövetére. Igyekeztem olyan jellegzetes iratokat választani, amelyek a hitközség működésének egyes elemeit szemléltetik, illetve lehetőséget biztosítanak arra, hogy az Olvasó képet kaphasson a zsidó és nem zsidó származású társadalmi csoportok együttéléséről, valamint a zsidók hétköznapi életének örömteli és komor helyzetéről. A hitközség történetének bemutatása teljesebb lehetne, ha a helyi irattár információit kiegészítenénk az állami archívumok irataival. A háttérkutatások részlegessége miatt egyelőre nem vállalkozhattam a dokumentumok elemző bemutatására, amely mélyebb betekintést nyújtana a hitközség életébe. Elmarad tehát az iratok előzményeinek és következményeinek leírása – ezek sok esetben nem is tárthatók fel –, és részben az iratokban szereplő személyek bemutatása is.

Teljes dokumentumokat közlök. A képviselői gyűlések és elöljárósági ülések töredekésen szerepelnek, illetve egyes időszakokból fennmaradt jegyzőkönyvei, valamint a fennmaradt szabályzatok főként terjedelmi okokból hiányoznak a dokumentumok közül. Három esetben azonban kivételt tettem: a pécsi izraelita anyakönyvi kerület 1889-ben kelt szabályzatát, a Chevra Kadisa 1909. évi szabályzatát és a hitközség 1938-ban elfogadott alapszabályait teljes terjedelemben közlöm. Ez utóbbin kívül is-

mert az 1877., 1892., 1906., 1917. és 1922. évi hitközségi alapszabályzat. Az alapszabályok a működés jogi kereteinek meghatározásával a maguk sajátos módján ismertetik a hitközségek működését. Az egyes hitközségi intézmények rövid történetét a rájuk vonatkozó dokumentumcsoport címszavánál írtam le.

Az első irattári dokumentum 1837-ből származik. Az 1950-es záró időhatárt elvileg a hitközségi autonómia drasztikus visszaszorítása, praktikusán viszont a később keletkezett iratok feldolgozatlansága indokolja. Az 1890 előtti évekből és az 1893. évről, valamint az 1895–1897, 1917–1920 és 1940–1944 közötti évekből igen kevés irat maradt ránk, az 1940-es évek első feléből lényegében csak az izraelita elemi népiskola kimenő leveleinek egy része. Ez a tény korlátozza a hitközség történetének dokumentumokon keresztül történő teljes bemutatását. A dokumentumok többsége magától értetődően a beérkezett levelek közül került ki, a hitközség vagy valamely felügyelete alá tartozó egyesület (többnyire a Chevra Kadisa) által kibocsájtott iratok jóval kisebb számban, másolatban találhatók meg az irattárban.

A válogatás nem az iratok keletkezésének idejére, hanem tartalmára fókuszál, a dokumentumokat ezért tematikus egységekbe rendeztem, s ezeken belül állítottam kronologikus rendbe. „Tiszta” tematikus egységeket elhatárolni természetesen lehetetlen: például egy gabellával vagy imaszékkel kapcsolatos ügy éppúgy tartozhat a gazdálkodáshoz, mint a hitélethez.

Az iratok leírása a mai helyesírást követi, a régies és/vagy jellemző szófordulatok, írásmódok, elnevezések meghagyásával. Ezeket, ha nem az egész iratot jellemzik [sic!] jelzéssel jelöltem. Saját megjegyzéseimet, kiegészítéseimet szögletes zárójelbe [ ] tettem. A vallási életre vonatkozó kifejezések korszakonként, a történeti irodalomban, s gyakran a kifejezést használó személy szóhasználatában is eltérőek; ez utóbbi eltéréseket a dokumentumokon belül megtartottam, a jegyzetekben a hivatkozott hely írásmódjához igazodtam. Az egyes iratokat címmel láttam el, a keletkezési dátumot (ez esetenként csak évszámot jelent) a cím alá írtam. Az irat végén – ahol ez lehetséges volt – feltüntettem az iktatás számát, keltezését, és a dokumentum formai jellemzőit. Főként a korai iratok iktatószáma nem mindig azonosítható, ugyanis az iktatókönyvek szinte mindegyike elveszett. Az iratok érkeztetésének szabványosítása (érkeztetés/iktatás dátuma, irat száma) bélyegzővel 1896-tól történt, ennek formája 1935-ben változott, 1945-től az iktatószámot ismét csak kézírással jegyezték. Az iratok az 1880-as évek végéig zömében német vagy héber betűkkel írt jiddis nyelven íródtak – itt magyarul közlöm őket. (Eredetileg jiddis nyelven írt irat nincs a válogatásban.)

A német nyelvű iratok fordításáért Hábel Jánosnak, a héber betűs szavak írásában és a latin betűs héber/arámi kifejezések értelmezésében nyújtott segítségért dr. Oláh János professzornak és Schönberger András főrabbinak tartozom hálával. A szövegek számítógépes leírásában Gödör Csenge, Vörös Mária és Vörös Zsófia voltak a segítségemre, köszönöm precíz és kitartó munkájukat. A kötet megjelenését a Pécsi Zsidó Hitközség tette lehetővé, köszönet érte. Külön köszönöm Goldmann Tamás hitközségi elnök és dr. Stark András alelnök támogatását, valamint dr. Schweitzer Gábor értékes, útbaigazító tanácsait.

Pécs – Patacs, 2015. július 30.

BEVEZETŐ

1.

A napjainkban is élő pécsi zsidóság története az 1780-as évekre nyúlik vissza. A hitközség az 1840-es évek elején alakult meg. (A hitközség hivatalos bélyegzőjében még a 20. században is az 1841. év szerepelt az alapítás éveként.) A vallási élet fenntartásához szükséges intézmények – kóser konyha, borkimérés, imaház, temető – már a hitközség megalakulása előtt működtek Pécsen, az izraelita temető 1827-ben biztosan létezett. A Chevra Kadisa (Szent Egylet) Stern Jakab kezdeményezésére 1827-től működött, 1840-től rendezett alapszabállyal, végezve az elhunytak körüli rituális teendőket. 1842-ben költözött Dárdáról Pécsre a rabbiság teendőit immár teljes körűen ellátó, első képzett pécsi rabbi, Lőw Izráel. 1843-ban az általa megalkotott avatási rendben szentelték fel az első rendes imaházat, a Citrom utcai zsinagógát. A közösség működési kereteit megállapító, német nyelvű alapszabályokat 1844-ben fogadták el. 1845-ben alakult meg az első jótékony egylet, a Rófé Chólim (betegápoló egyesület), Fuchs Mór elnökletével.

Modern értelemben vett hitközségek a zsidók polgárjogi egyenjogúsítása (1867) után jöttek létre Magyarországon. 1848-ban a zsidó községek „cultus előljáróságokká” alakultak át, tevékenységük alapvetően a hitéletre koncentrált. Azelőtt a zsidó községek (*Communitas Judeorum*) politikai közületek voltak, hatáskörük a hitéleti, kulturális és jótékony feladatok mellett a politikai községben lakó zsidók közigazgatási, jogi természetű ügyeire (válasok jóváhagyása, polgári perek stb.) is kiterjedt. Minden, az adott településen élő zsidó a zsidó község joghatósága alá tartozott, amelynek élén a bíró (*Judices Judeorum*) állt, akit a község tagjainak sorából választottak, és munkájáért a város joghatóságának tartozott felelősséggel. Pécs 1780-ig püspöki mezőváros volt, az első zsidók a városban csak 1788-ban telepedtek le, így az északnyugat-magyarországi községekhez hasonlóan itt földesúri privilégiumlevéllel vagy ún. védlevéllel nem találkozunk. A város – hosszas küzdelem után – 1780-ban szabad királyi státust kapott Mária Teréziától.

1842-ben a pécsi zsidók kérvénnyel fordultak a városi tanácshoz, amelyben a vallási és szertartási kérdésekből eredő viszálykodások és panaszok elintézésére, az idegen zsidók szemmel tartására (a konkurencia távoltartására), egyszóval a „jó rend” érdekében zsidó előljáró kinevezését kérték, megjegyezve, hogy amennyiben a tanács ezzel nem akar bajlódni, maguk választanak előljárót, a tanács jóváhagyásával. A város ezt elfogadta, a pécsi zsidók 1842-ben Fuchs Mór kereskedőt választották meg előljárónak. (Ekkor a városban élő zsidók 187-en voltak, hitközségi adót 30-an fizettek.)

Pécsen nem maradt fenn az első, 1844-es szabályzat, létezéséről előljárósági jegyzőkönyvből tudunk, melynek tartalmát hitközségi monográfiájában Schweitzer József ismerteti. Az elnököt 1844-ben a „bekebelezett” községi tagok (*Báálé Bátim*) választották, a városi magisztrátus által kijelölt három személy közül. Az első, így megválasztott

elnök ismét Fuchs Mór lett, aki feladatát két alelnök segítségével látta el. A vezetőség tagjai egy pénztáros, a tagok érdekeit képviselő bizalmi, két templomatyja és egy öttagú választmány voltak. A község minden tevékenysége, pénzügyek, gazdasági és kultusz-funkciók az előjáróság felügyelete alatt álltak, amely bíraskodási hatalmat is gyakorolt tagjai felett. Hatáskörébe tartozott a Mária Terézia által 1743-ban bevezetett, és 1746-tól személyenként fizetendő türelmi adó (*taxa tolerantialis*) kivetése, a *repartitio* is. A vezetőség minden vasárnap köteles volt ülést tartani. A zsidó lakosságot a szabályzat két csoportra osztotta. A bekebelezett, vagyis teljes jogú tagok csak házasemberek lehettek, a templomban külön, egyszemélyes padban ültek, elláttak bizonyos templomi funkciókat, és külön felvételi díjat fizettek. A nem bekebelezett tagoknak (*chucim*) nem voltak kiváltságaik, de részesültek minden rituális szolgáltatásban.

A zsidó emancipáció körüli reformkori, országgyűléseken belül és azokon kívül zajló viták fellazították a zsidó község hagyományos, zárt kereteit. A liberális felszabadítás alapelve szerint a zsidóság nem lehetett „elkülönült test” a nemzetben. Az emancipációban érdekelt és az asszimiláció elől sem elzárkózó zsidó közösségek készen mutatkoztak különállásuk felszámolására. 1848 márciusában a forradalom és a társadalom kezdődő átalakulása bátorítást adott a zsidó vallás belső megújítása híveinek. A Honi Izraeliták Belügyeit Kezelő Választmány március 17-én kelt körlevele bejelentette: „A zsidó községek ezen dicső esemény folytán mint zárt testületek létezni megszűntek... A zsidó községek ezentúl, úgy mint a pesti község már is példányával bizonyítja, csupán mint cultus előjáróságok fognak működni.” Hasonló rendelkezést tartalmazott az 1848. március 23–24-én az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslat, ami azonban végül nem emelkedett törvényerőre. Az 1848. évi XX. tc. („A vallás dolgában”) viszont nem tartalmazta a zsidóság emancipációját.

A zsidóság emancipálására irányuló törekvések Pécsen is jelentkeztek, Engel Adolf és a köré gyülekező ifjabb nemzedék újító mozgalma azonban 1848 őszén és azt követően egy ideig nem talált megértésre a többség körében, vélhetően a vallási élet megújítását előtérbe helyező programjuk miatt. Schweitzer József hitközségi monográfiája szerint három célkitűzés jellemezte a hitközség tevékenységét az ezt követő időszakban: „1. A vallási gyakorlat és az istentiszteletek esztétikus formáinak kialakítása [...] 2. A polgári műveltség alapjainak lefektetése az iskola útján. 3. A politikai viszonyok jobbra fordultával a templomi szószék és az iskolai oktatás magyarrá tétele, egybeolvadás a magyar nyelvvel és műveltséggel, s ennek útján a magyar társadalommal.” 1851-ben – az újítási szándék jegyében – a frígyszekrény elé helyezték a zsinagóga közepéről a tóraolvasó asztalt, és megállapították a templomi magaviselet követelményeit. 1852-ben Csáktornyáról Pécsre hívták hitszónoknak és iskolaigazgatónak a rabbidiplomával rendelkező Mannheimer Frigyest, de a rabbi tisztséggel járó összes funkciók – kivéve a német nyelvű hitszónoklatokat – továbbra is Lőw rabbié voltak. A modern istentiszteleti formák kialakításán Kornitzer főként buzgólkodott, akinek a személyéről azonban alig tudunk valamit. Az 1850-es években már az iskola növendékeiből álló kórus működött a zsinagógában. 1857-ben Lőw Izrael, aki magát „régiben vett rabbinak” tartotta, azért vonult nyugdíjba és hagyta el a várost, mert ellentmondani kényszerült „az idők szellemének megfelelő” vallási vezetőt kívánó híveinek. Az istentisztelet esztétikus formáinak kialakításán részben azok fáradoztak, akik ez előtt is a reform szószólói voltak, lényegesen sze-

rényebb újításokat igényelve, mint korábban. Valójában a külsőségekre szorítottak, kivéve a német nyelvű hitszónoklat követelését, ami a német nyelvű pécsi zsidóság körében a vallásos tanítás jobb megértését szolgálta.

A reformkori viták során felvetődött, hogy ki jogosult képviselni a magyarországi zsidóságot. A megfogalmazódó elvárás egy országos szervezet felállítása volt. Az 1849. július 29-én – a szegedi csonka országgyűlés által – kimondott polgári és politikai jogegyenlőséget nem követte vallási emancipáció, az erre irányuló törekvések a szabadságharc bukásával elhaltak. Az ezután következő neoabszolutizmus idején érdemi változás nem történt a zsidó központi szervezet létrehozása ügyében.

A magyarországi zsidóság emancipálódásával a zsidó községek megszűntek, mivel a zsidó polgárok közigazgatása azonos lett a többi polgárok közigazgatásával: a községek hitközségekké alakultak át. 1867-ben a XVII. tc. kimondta az izraelita felekezetű magyarországi lakosok polgári és politikai jogegyenlőségét, a felekezeti egyenjogúsításról azonban a törvényhozók nem döntöttek. A kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, báró Eötvös József szorgalmazta a *receptió*, azaz a vallási jogegyenlőség megvalósítását, ehhez azonban rendezni kívánta az izraelita felekezet szervezeti ügyét. Az ország mintegy félmillió zsidó polgára ekkor már több száz hitközségbe tömörült.

A probléma megbeszélése és megoldása érdekében, hosszas előkészítő tárgyalások után – az ennek során 1868 februárjában összehívott „bizalmi férfiak” között ott volt a pécsi Schapringer Joachim hitközségi elnök is – 1868. december 14-én összeült az Izraelita Egyetemes Gyűlés. Az uralkodó, Ferenc József 1869 nyarán szentesítette a gyűlés valamennyi határozatát.

A közel két hónapig tanácskozó kongresszus „eredményeként” szervezeti tekintetben is nyilvánvalóvá vált a magyarországi zsidóság megosztottsága. Eötvös törekvései ellenére előtérbe kerültek a vallási kérdések, melynek következtében a hagyományokhoz betű szerint ragaszkodó konzervatívok küldöttei elhagyták a tanácskozást. A haladó (*neológ*) zsidó képviselők azonban létrehozták saját szervezeti szabályzatukat. Ennek értelmében az izraelita hitközségek „kizárólag hitközségek, a szokásos izraelita istentiszteleti, szertartási, oktatási és jótékonyági” feladatok ellátására hivatott testületek. A szabályzat szerint a felekezeti hierarchia legalsó szintjén a hitközségek álltak, a középső szintet a 26 községkerület jelentette. A községkerületi elnökök maguk közül választották a felekezet képviselőjére jogosult Magyarországi Izraeliták Országos Irodája elnökét. A szabályzatban elhatározottak szerint a legfelsőbb igazgatási szint a 86 főből álló egyetemes gyűlés lett volna. Ezt a testületet azonban a kormányzat a kongresszusi alapon álló hitközségek többszöri kezdeményezésére sem hívta össze, így a felekezet belső igazgatása és külső képviselete a községkerületi elnökök gyűlése, majd egyre inkább az Országos Iroda hatáskörébe került.

A kongresszuson megalkotott szabályzat érvényességét a konzervatív zsidóság nem fogadta el, ezért saját szervezeti szabályzat megalkotására törekedett. Mozgalmuk során közel kerültek két különböző magyarországi izraelita felekezet deklarálásához, ez irányú petíciójukat az országgyűlés is tárgyalta. A törvényhozás végül kompromisszumos megoldást talált: közjogilag fenntartotta az izraelita felekezet egységét, de lehetőséget adott a konzervatív zsidóság saját országos szervezetének kiépítésére is. Ezt követően az uralkodó felhatalmazása alapján 1871 novemberében megjelent vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet elismerte az „autonóm

hittörvényű” (*ortodox*) hitközségek szervező szabályait. A szabályzat szerint a zsidó hitközség „az egyének önkéntes egyesülése által alakul testületté avégre, hogy mindazon intézményeket létrehozza és fenntartsa, továbbá mindazon tisztviselőket szerződtesse és díjazza, melyekre a Schulchan-Aruchba iktatott hittörvények értelmében szükség van”. Az ortodoxia tehát a neológ alapszabályban megfogalmazott „szokásos” kitévelt túlzottan megengedőnek ítélve a *Sulhan arukh* kizárólagosságát hangsúlyozta, jelezve, hogy szerinte a zsidó vallás egyetlen legitim alapja a *halakha*, a hithű zsidó életvitelét teljes egészében meghatározó vallástörvény. A neológia és ortodoxia többféle értelmezési lehetősége miatt nem tekinthetők egységesnek maguk a neológ, illetve ortodox irányzatok sem.

A hitközségek egy kisebb csoportja egyik szervezethez sem csatlakozott. Természetesnek tűnik az a magyarázat, hogy ezek többnyire azon települések hitközségei közül kerültek ki, amelyeken ortodox és neológ irányzatú zsidó közösségek éltek együtt, s mindenképpen az egység megőrzésére törekedtek, így kompromisszumos megoldást választottak: *status quo ante* hitközséggé alakultak. Frojimovics Kinga kutatási eredményei szerint azonban a *status quo* hitközségek létrejöttének fő oka a két nagy irányzat, a neológ és az ortodoxia saját belső megosztottsága volt, ami főként az ortodoxiára vonatkozóan tűnik igaznak. A hitközségi együttélés szociográfiai vizsgálatán túl erre mutat, hogy a *status quo* hitközségek inkább az ortodoxia vallási gyakorlatát követték. Ennek ellenére az ortodox véleményformáló rabbik szakadárnak tekintették a *status quo ante* szerveződésű hitközségeket.

A *status quo ante* alapon álló hitközségek értelemszerűen nem tekintették irányadónak a maguk számára sem a kongresszusi, sem pedig az ortodox szervezeti szabályzatot. Hitközségeik saját alapszabályaik szerint működtek. 1928-ig központi képviseleti szervük sem volt, ezekkel a hitközségekkel a kormány a közigazgatási hatóságok útján érintkezett, vitás kérdéseikben a közigazgatási hatóságok döntöttek. A *status quo ante* országos szervezet megalakulását nagymértékben motiválta, hogy az izraelita vallásfelekezet felsőházi képviseletének kialakítása során a kormányzat nem számolt velük, szemben a neológ és az ortodox szervezetekkel. 1927-ben megalakult a magyarországi *status quo ante* izraelita hitközségek Országos Szövetsége, melynek alapszabályait a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1928-ban hagyta jóvá. A szövetség élére „egyházi” és világi elnök került, első „egyházi” elnöke Lebovits József baranyamágocsi főrabbi volt. A neológ hitközségek nem támogatták a „hatalom” megosztását: a vallási élet vezetői, a rabbik a hitközségek alkalmazottai voltak.

A Pécsi Izraelita Hitközség kivételt jelentett: 1869-ben *status quo ante* alapra helyezkedett, de gyakorlatában a neológiát követte. Az ebben az esztendőben felavatott Kossuth (akkor Majláth) téri zsinagógában – a neológia liturgikus újításainak megfelelően – a kórus mellett orgona is megszólalt az istentiszteleteken, a tóraolvasó asztal a frigyszekrény előtt helyezkedett el. Ehrlich Ede főrabbi (1863-tól) a korábban megszokott némettel szemben már magyar nyelven prédikált. A hitközségi elöljáróság határozatait 1842-től két nyelven, héber és latin betűs írással jegyezték fel, a teljes adminisztráció – vélhetően a hétköznapi nyelvhasználat változásait követve – az 1870-es évek végétől váltott németről magyarra. A rituális és adminisztratív gyakorlatában, intézményei szellemiségében neológ pécsi hitközség azonban szervezetileg csupán 1924-ben csatlakozott a kongresszusi hitközségekhez.

A vallási és szervezeti vitákkal terhelt politikai és jogi emancipáció mellett a törvényesen bevett felekezeti státusért a magyarországi zsidóságnak 1867-et követően majdnem három évtizedet kellett várnia. Az 1890-es évek közepének egyházpolitikai törvényhozása során, az 1895. évi XLII. tc. alapján az izraelita törvényesen bevett felekezetté vált. Jogszerűvé vált az izraelita felekezetbe való betérés lehetősége, a hitközségek jogosulttá váltak állami és községi segélyre, s arra is mód nyílt, hogy a felekezeti adót közadóként, közigazgatási bíróság előtt érvényesítsék. Hitközség alakulását vagy szétválását azonban a közigazgatási hatóságok továbbra is államigazgatási jóváhagyáshoz kötötték (1191/1888. sz. V.K.M. rendelet), és elodázódott a zsidóság főrendiházi képviselőjének megoldása is. Erre akkor nyílt lehetőség, amikor a gróf Bethlen István által vezetett kormány konszolidációs politikája során felsőházként szervezték újjá a működését 1918-ban, a Monarchia felbomlása-kor berekesztő főrendiházat. Az izraelita vallásfelekezet felsőházi képviselőjéről az 1926. évi XXII. tc. rendelkezett, meghatározva, hogy két személy képviseli a felekezetet, egy-egy életfogytig választott kongresszusi (neológ), illetve ortodox rabbi. A közigazgatás rendezéséről szóló 1929. évi XXX. tc. ugyanakkor kimondta, hogy a városi törvényhatósági bizottságokban az adott település jelentősebb lélekszámmal rendelkező felekezetét lelkésze képviselje. Ennek folytán rabbik is bekerültek a törvényhatósági bizottságokba.

Az 1930-as évek elejétől az 1920. évi XX. tc.-kel, az ún. *numerus clausus* törvénnyel az állami politika szintjére emelkedő antiszemitizmus felerősödött Magyarországon, s 1938-tól törvényalkotási szinten is újra megjelent. A diszkriminatív törvények (a szakirodalom 1943-ig 22 ún. zsidótörvényt tart számon) és az ezek nyomán kiadott miniszteri végrehajtási rendeletek sokasága egyfelől az izraelita felekezethez tartozó – vagy a törvény által zsidónak minősített – polgárok alapjogait, másfelől az izraelita felekezet jogállását érintették. A 19. századi emancipáció és recepció vívmányai igen törékenynek bizonyultak. A magyar országgyűlés 1938–1942 között szinte észrevétlenül, fokozatosan felszámolta az izraeliták állampolgári és felekezeti egyenjogúságát. Az 1942. évi VIII. tc. kimondta a felekezet törvényesen elismert jellegét, s ezzel hatályon kívül helyezte a felekezetet bevett státusba helyező 1895-ös törvényt. A státusváltás („törvényesen elismert felekezet”) azzal járt, hogy a bevett felekezeti besorolással járó közjogi és pénzügyi privilégiumokat az izraelita felekezet elvesztette. Nem kapott állami vagy községi támogatást többé iskolái és más intézményei fenntartására, tiltották az izraelita felekezetbe történő be- vagy áttérést.

A zsidóellenes törvények következtében családok tízezrei kerültek egzisztenciális válságba, gyakran nyomorba Magyarországon. Nincs pontos adatunk arról, hogy Pécsen hányan váltak munkanélkülivé (a zsidó tulajdonú vállalkozások keresztény alkalmazottai közül is sokan), a hitközségi iratok 1939-ig a segélyezés intenzívebbé válásáról, átképző tanfolyamokról és más szervezett támogatásokról értesítenek. A megcsappant létszámú iskolát és a szeretetházat nagy nehézségek árán sikerült csak fenntartani, a jótékony egyesületek tevékenységéről dokumentumok hiányában nincs információnk. A pécsi dokumentumok nem tudósítanak a családfenntartó férfiak hosszabb-rövidebb ideig tartó távollétét eredményező, s így a családok számára óriási terhet jelentő munkaszolgálat hatásairól sem. Ismert, hogy a pécsiek közül is sokan a szörnyű megpróbáltatások, kegyetlenkedések következtében, a mohácsi, IV. közérde-

kü munkaszolgálatos zászlóalj keretében haltak meg a keleti fronton. A munkaszolgálatban elhunyt pécsi férfiak pontos számáról nincs tudomásunk.

Az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállást követően Horthy Miklós kormányzó a helyén maradt, az általa kinevezett kollaboráns Sztójay-kormány intézkedéseit a magyar közigazgatási kar legnagyobb része végrehajtotta. Ezzel a magyarországi zsidóság közvetlen életveszélybe került. A holokauszt pécsi eseményeit többen feldolgozták, a tragikus események részleteikben is ismertek.

A német utasításra 1944. április elején (vagy már március 20-án) Budapesten megalakult Magyar Zsidók Központi Tanácsa felkérésére április 9–12-e között a vidéki hitközségek százai írtak előre megadott kérdéssor alapján jelentést helyzetükről. A Pécsi Izraelita Hitközség jelentése megmutatja a hitközség állapotát a pusztulás előtt: Pécs, anyahitközség. Szervezet: kongresszusi, lélekszám 3060, adózók száma 882. Elnök dr. Greiner József, anyakönyvvezető főrabbi dr. Wallenstein Zoltán, rabbi dr. Krémer Móric, alkalmazottak száma 20. A hitközség intézményei: elemi iskola, tanerők száma 4, tanulók száma 112, Szeretetház, ápoltak száma 60. Önálló felekezeti egyesület, intézmény: Chewra Kadischa, taglétszám 594, Nőegylet, taglétszám 415, Rofé Cholim, Goldmark ének- és zenekar. Vagyoni érték: bérház – 1.000.000,- P, értékpapír – 300,- P, készpénz – 7.641,05,- P, vagyont csökkentő teher – 948.000,- P, tiszta vagyon – 13.140,05,- P.

A vészkorszakban a pécsi zsidóság is óriási veszteségeket szenvedett. A hitközség az *Új Dunántúl* című helyi lap 1945. november 25-i számában közzé tette a pécsi deportáltak statisztikáját: deportált 14 éven aluli gyermek 297 – visszatért 2, 50 éven felüli férfi 460 – visszatért 4, 50 éven felüli nő 522 – visszatért 3, 14–50 év közötti férfi 404 – visszatért 15, 14–50 év közötti nő 1128 – visszatért [204]. Összesen 2811 deportált közül 228 személy tért vissza (8,1%). A Gestapo által 1944 áprilisában elhurcolt férfiak közül hazatérők és a visszatért munkaszolgálatosok, valamint a nem Pécsről származók számával együtt 679 izraelita lakos tartózkodott az adatközlés időpontjában Pécsen. A keresztény vallású deportáltakról a hitközségnek nem voltak pontos adatai. 1950-ben, a Magyar Izraeliták Országos Irodája kérésére a pécsi hitközség 538 személyről tett jelentést. Eszerint az 1944-es, gettósítás és deportálás előtti lélekszám 18%-a élt Pécsen 1950-ben, a többiek meghaltak vagy elköltöztek.

A hitközség újraéledt, de régi tekintélyét és erejét sohasem nyerhette vissza. A háború utáni első hónapokban a közösség a deportáltak hazasegítésére, javaik visszaszerzésére koncentrált. 1945 szeptemberében megkezdődött az elemi iskolai oktatás, a tanulók között mindössze két pécsi születésű gyermekkel, a többiek más városokból ide került árvák voltak. Újra működött a Szeretetház, 1946 októberében újjáalakult a Chevra Kadisa, Frankfurter Miklós és Gottesmann (Gulyás) Lajos vezetésével. 1947 októberében foglalta el a pécsi rabbiszéket Schweitzer József (véglegesítésére 1948 márciusában került sor), s ettől kezdve rendszeressé váltak az istentiszteletek, megkezdődött a Talmud Tóra oktatás is.

A zsidó vagy annak minősített magyar állampolgárok jogfosztását elrendelő jogszabályok hatályát a háború után megalakuló, magát népi demokratikusnak deklaráló ideiglenes kormány 1945 márciusában a 200/1945. M.E. rendelettel megsemmisítette. Ennek eredményeként a „faji” üldözöttek diszkriminációját tartalmazó jogszabályokból következő jogi ügyletek megtámadhatókká váltak. Az erre vonatkozó kor-

mányrendeletek 1945 őszen és 1946 folyamán kerültek a nyilvánosság elé. Általában mondta ki a zsidóellenes törvények és minden belőlük fakadó korlátozás eltörlését az 1945. évi V. tc. (a fegyverszüneti törvény), majd az 1947. évi XXXIII. tc. kiküszöbölte az izraelita felekezetet csupán „elismertté” degradálásából fakadó hátrányokat. A második világháború után zajló „emancipációs és recepció” jogalkotást – elvileg – magasabb szinten rögzítette az 1949. évi XX. törvényekben elfogadott alaptörvény, a Magyar Népköztársaság Alkotmányának a vallás- és lelkiismereti szabadság biztosításáról szóló 54. §-a révén. Az 1949-es alkotmány gyakorlatilag az ország szovjetizálását deklarálta.

A kiépült kommunista, sztálinista diktatúra természetéből fakadóan nem tűrt semmilyen autonómiát, így magától értetődően számolta fel a különböző felekezetek önállóságát is. A kormányzatot képviselő Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter és a neológ, illetve ortodox országos iroda elnökei (Stöckler Lajos és Kahán-Frankl Samu) által 1948 decemberében elfogadott „Egyezmény” előkészítette egy egységes országos izraelita szervezet létrehozását. Erre az 1950. február 20-án kezdődött Országos Gyűlés tárgyalásai révén került sor. A megalkotott Egységes Országos Szervezeti Szabályzat alapján létrejött izraelita felekezeti struktúra három szintre tagolódott: az alsón helyezkedtek el a hitközségek (anya- és fiókhitközségek, valamint a szórványok), középen a községkerületek és szerveik (Budapest, Győr, Kaposvár, illetve később Pécs, Szeged, Miskolc székhellyel), a felsőn pedig a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete (MIOK), a Magyar Izraeliták Országos Intézőbizottsága (MIOIB), a Magyar Izraeliták Országos Irodája (MIOI), az Izraelita Központi Felekezeti Bíróság, valamint a neológ és ortodox rabbitanácsok voltak megtalálhatók. A zsidó felekezeti élet felügyelője, a többi magyarországi vallási felekezethez hasonlóan, utóbb az 1951-ben megalakult Állami Egyházügyi Hivatal hatáskörébe került. Az operatív irányítás a MIOI hatáskörében maradt. A kisebb vidéki hitközségek önálló mozgástere gyakorlatilag megszűnt, a nagyobb közösségek azonban, miként a pécsi is, megtartották a Magyar Izraeliták Országos Képviselőletén belüli viszonylagos autonómiájukat.

2.

Létezésük során az izraelita hitközségek testületi jogokkal felruházott autonóm, egymástól is független szervezetekként működtek, amelyek a többi hitközséggel csak annyiban voltak jogviszonyban, amennyiben ezt a különböző szervezeti szabályzatok meghatározták. Hatáskör szempontjából a hitközség fő- vagy anyahitközség, illetve mellék- vagy fiókhitközség lehetett. Fő- vagy anyahitközségnek azt a hitközséget tekintették, amelynek anyakönyvvezetés jogával felruházott rabbisága volt. Az 1924/1885. eln. sz. V.K.M. rendelet a nagyobb hitközségeket anyakönyvezési jogokkal és kötelezettségekkel ruházta fel. Ezek száma a rendelet melléklete szerint 465 volt. A Pécsi Izraelita Hitközség anyakönyvi kerületéhez Pécs szabad királyi város és a pécsi járás községei tartoztak, ez 1944-ig nem változott.

Az 1869-ben elfogadott kongresszusi szabályzat szerint minden magyarországi izraelitának valamelyik belföldi hitközséghez kellett tartoznia, éspedig a lakóhelyükön lévő vagy ahhoz legközelebb eső hitközséghez. A hitközséghez való tartozás tehát

közjogi kötelesség volt, így a hitközségi kötelekbe való felvétel nem volt megtagadható és díjazáshoz köthető. Egy politikai községben különböző szervezetű hitközségek is lehettek. A status quo ante hitközségek esetében az 1191/1888. sz. V.K.M. rendelet megszorítással élt, működésüket egyazon településen más szervezetű hitközség mellett csak akkor engedélyezte, ha a rendelet hatályba lépése előtt már léteztek.

A hitközség igazgatási szervei a képviselőtestület, a választmány, az előljárárság és az előljárárság élén álló hitközségi elnök voltak. Ezek működését, hatásköreit a hitközségi alapszabályok határozták meg. Mivel a dokumentumok között a pécsi hitközség 1938-as alapszabályát teljes terjedelmében közlöm, az alapszabályok tartalmára itt nem térek ki.

A hitközségi tagoknak jogában állt a hitközség összes intézményét a meghatározott szabályok szerint igénybe venni, viszont a hitközségnek jogában állt tagjaitól évi kultuszjárulékot és egyéb közvetett illetékeket elvárni. Az 1191/1888. sz. V.K.M. rendelet szerint „minden izraelita köteles azon izraelita hitközség, fiókhitközség, vagy imaházi egyesület terheihez hozzájárulni, melynek területén lakik”. Ha valakinek több településen volt lakása, akkor szabadon megválaszthatta, hol kívánja kultuszadójának fizetési kötelezettségét teljesíteni. Ha valaki kilépett az izraelita vallásfelekezettől, és valamely másik bevett felekezethez csatlakozott, akkor az adott év adóját volt köteles megfizetni, ha nem csatlakozott másik felekezethez, akkor a kilépést követő öt naptári évben köteles volt a kilépésekor meghatározott adóját megfizetni annak a hitközségnek, amelyből kilépett. A hitközségi adó kivetésének módját és az adó mértéke elleni fellebbezés lehetőségét az alapszabályok tartalmazták. Ha valaki az adókivetés jogalapját kifogásolta, akkor az állami hatóságokhoz kellett fordulnia.

A hitközségi adó egyenes vagy közvetett adó volt. Az egyenes adó volt a tulajdonképpeni adó, amit éves kultuszjáruléknak neveztek. A közvetett adók közé azon illetékeket soroljuk, amelyeket a hitközségi tagok a hitközség valamely illetékterhes szolgáltatásának igénybevételekor fizettek. Ezek közül rituálisan és a hitközségi járulék szempontjából is legfontosabb az állatok rituális vágásáért fizetett illeték, a *gabella* volt. Az egyenes adó fizetési kötelezettségét a hitközségnek jogában állt közigazgatási végrehajtás útján érvényesíteni, a nem megfizetett közvetett adó azonban csak rendes bírósági eljárás útján volt behajtható. A hitközségek a közigazgatási hatóságoknál bejelentették, hogy a hitközségi adót az egyenes állami adó alapján, százalékosan kívánják-e megállapítani. Ez esetben a hitközségi adó kivetését az állami adóhivatalok intézték, azaz az állami adóval „együttesen kezelték”. Ekkor a hitközségi adó nem haladhatta meg az állami adó 10%-át.

A hitközségi szerveződés egyik legfontosabb, a kongresszusi szabályzatban is megfogalmazott célja a hitélettel szoros kapcsolatban álló személyek alkalmazása. Rabbit, kántort, metszőt és jegyzőt már a középkor zsidó községeiben is foglalkoztattak. Hitközségi alkalmazottnak tekintették mindazokat, akik ellenszolgáltatás fejében, huzamos ideig személyes szolgálatra kötelezték magukat a hitközséggel szemben. Ebből következően a rabbi is alkalmazott, jöllehet kiváltságos állású alkalmazott volt a hitközségben. A hitközségi alkalmazottak egy része (elemi iskolai tanítók, anyakönyvvezető rabbik) működésüknek bizonyos vonatkozásaiban közalkalmazotti jelleggel is bírtak. Az alkalmazottak szerződötetésére részben az előljárárság, részben a közgyűlés volt jogosult. Rabbi alkalmazása esetén szükség volt az erre a célra összehívott közgyűlésen a sza-

vazatképes tagok kétharmadának jóváhagyására is. Az 1895. évi XLII. tc. előírta, hogy rabbi „az izraelita felekezetnek csak olyan tagja lehet, aki magyar állampolgár és képe-
sítését Magyarországon nyerte.” A rabbit életfogytiglan alkalmazták, de lehetősége volt
más hitközséghez távozni, ha ott megválasztották, és korábbi hitközségétől elbocsátot-
ták. A rabbi szolgálati jogait az alapszabályok mindig külön meghatározták. A kongresz-
szusi szabályzat szerint jogában állt a közgyűlés összehívását kezdeményezni az előljá-
róságnál, amit ez esetben az köteles volt összehívni. Rabbi és főkántor alkalmazására a
hitközségi alapszabályban meghatározottak szerinti választást követően volt lehetőség.
A nagyobb hitközségek több rabbit és kántort is foglalkoztattak.

A hitközségi alkalmazottak fel voltak mentve a kultuszadó fizetése alól, aktív vá-
lasztójoggal rendelkeztek, de a hitközség előljáróságába, sőt a legtöbb hitközségnél a
hitközségi képviselőtestületbe sem voltak megválaszthatók.

Minden hitközség fegyelmi jogkörrel rendelkező alkalmazottai felett, amit a fe-
gyelmi szabályzat értelmében vagy annak hiányában az általános jogszabályok sze-
rint gyakoroltak. A hitközségek és alkalmazottaik közötti vitás ügyek a kongresszusi
szervezethez tartozó hitközségeknél a községkerületi bíróságokhoz, a status quo ante
szervezethez csatlakozott hitközségeknél a szövetségi tanácshoz tartoztak, kivéve a
világi tanszemélyzet és az anyakönyvvezető rabbi illetményének behajtását, ami a köz-
igazgatási hatóságokhoz tartozott.

A hitközségi intézmények között kiemelkedő jelentősége volt az iskolának és a
Chevra Kadisának. A hitközségi iskolák létesítésének joga a polgári állam idején az
1868. évi XXXVIII. törvénycikken, a népiskolai törvényen alapult. Magyarországon
a legtöbb felekezeti iskola elemi népiskola vagy polgári iskola volt. A hitközségi tan-
személyzet alkalmazását illetően az egyes hitközségek alapszabályai és az iskolák
szervezeti szabályzatai intézkedtek. Az elemi iskolai tanítókat a hitközségi iskolaszék
választotta, a megfelelő képesítéssel rendelkező pályázók közül. Javadalmazásukat
állami jogszabályok határozták meg.

A Chevra Kadisa (Szent Egylet) a zsidóság egyik legősibb intézménye. Fő feladata a
halottakról történő rituális gondoskodás volt, emellett jótékonyági tevékenységet (be-
tegek és szegények segélyezése) is folytattak. Rituális feladatából következően a Chevra
tulajdonában volt a temető, a temetésre vonatkozó eljárások is az ő hatáskörébe tarto-
tak. A Chevra Kadisa tagjai csak vallásilag feddhetetlen férfiak lehettek. A csoport az
egyesületi szabályoknak megfelelően működött, választott előljárósággal és elnökkel.

Magyarországon az állam és egyház szétválasztását célzó egyházpolitikai törvé-
nyek az 1890-es években nem eredményezték egy minden téren szekuláris állam ki-
alakulását. A magyar állam több módon gondoskodott a különböző vallásfelekezetek
támogatásáról, kiemelten az oktatás területén. A segélyezés községi (helyhatósági)
és állami lehetett.

Az izraelita hitközségek helyhatósági általános segélyezésére a jogalapot az 1868.
évi LIII. tc. 23. §-a szolgáltatta, amely kimondta: a különböző vallásfelekezetűek által
lakott községben és városban, amely házipénztárából egyházi célokra vagy valamely fe-
lekezeti iskola javára segélyt szolgált ki, abból minden ott létező vallásfelekezetet ará-
nyosan kell részesíteni. A kibontakozó közigazgatási bírói joggyakorlat szerint a hosszú
időn át nyújtott segély a politikai község részéről egyoldalúan nem volt visszavonható.
Az „igazságos arány” kulcsául a különböző vallásfelekezetek helybeli létszáma szolgált,

amit azonban helyi közművelődési érdekek lényegesen befolyásolhattak. A hitközségek elemi népiskoláinak támogatására a népiskolai törvény (1868. évi XXXVIII. tc. 25. §) hasonló módon kötelezte a politikai községeket, amennyiben kimondta, hogy a községi segély a különböző hitfelekezeti iskolák között igazságos arányban osztandó fel.

A hitközségek állami szintű segélyezése ugyancsak általános és oktatási célokat szolgálhatott. Az 1848. évi XX. törvénycikk a bevett vallásfelekezetekre vonatkozóan kimondta, hogy a vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségletei az állam által fedeztessenek. 1895-ben az izraelita felekezet is bevett státust kapott (recepció), az említett 1848. évi törvény hatálya azonban nem terjedt ki rá magától értetődően. A gyakorlatban a magyar állam viselte az izraelita vallásoktatás költségeit, amennyiben a vallásitanítók bizonyos, jogszabályban megállapított feltételeknek megfeleltek. Ezek között a legfontosabbak azok voltak, hogy teljes óraszámában oktassanak, s kizárólag hitoktatással foglalkozzanak. Ez a megszorítás a kisebb létszámú hitközségek számára kifejezetten hátrányos volt. Tovább szűkítették az izraelita felekezeti oktatás lehetőségeit az 1922. évi VI. és XVIII. törvénycikkek, amelyek lehetővé tették a kultuszminisztérium számára annak vizsgálatát, hogy az iskola fenntartása kultúrpolitikai szempontból valóban szükséges-e, és az iskolafenntartó valóban ráutalt-e az állami segélyezésre. A revíziók során számos izraelita hitközség elemi népiskolájának állami segélyezése megszűnt.

A további hitközségi egyesületek és intézmények (melyek közül kiemelkednek a Talmud Tóra és a különböző jótékony egyletek) működési kereteinek bemutatására nem törekedtem, úgy vélem, ez végképp szétfeszítené a kötet kereteit. A hitközségi egyesületek a polgári jog által meghatározott egyesületi szabályoknak megfelelően működtek, állami jóváhagyással, hitközségi felügyelet alatt. A Pécsi Izraelita Hitközségben az említetteken túl a következő, a hitközség „kebelében” alakult, huzamosabb ideig működő egyesületek és intézmények működtek (időrendi sorrendben, alapítási évszámukat zárójelben tüntettem fel): Rofe Cholim (Betegápoló Egylet – 1845, majd 1860), Talmud Tóra (1863-tól, majd folyamatosan 1890-től), Izraelita Jótékony Nőegylet (1869), Tápintézet (1893), Pécsi Jótékonycélú Izraelita Ifjúsági Egylet (1909), Menza (1923), Szeretetház (1927), Goldmark Ének- és Zenekar (1934), Perls Ármin Könyvtár (1934), Vázsonyi Vilmos Kör (1937), Pécsi Cionista Egylet (nincs adat). A hitközség befogadta és támogatta országos szerveződésű egyesületek helyi csoportjait is, így a Magyar Cionista Szövetség Pécsi Csoportját, a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségének Pécsi Fiókját, vagy a Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesülete Pécs-Dunántúli Csoportját. A hitközség, a Chevra Kadisa és a Nőegylet kezelésében állott alapítványokat Weisz Gábor felsorolta hitközségi monográfiájában (1929-ig). Az oktatást támogató alapítványok jegyzékét Danziger Zsigmond és Kárpáti Sámuel tették közzé iskola-monográfiájukban (1929-ig).

3.

Végül érdemes számba venni, milyen lélekszámú közösség életéről szólnak a dokumentumok. 1840-ben 72 zsidó (12 család és 4 magános) élt Pécsen. 1842-ben, a hitközségi keretek kialakulásának kezdetén – mint láttuk – a pécsi zsidók száma 187 volt, akik közül 30-an fizettek kultuszadót. 1846-ban a lélekszám már 228-ra emelkedett,

1851-ben pedig elérte a 385 főt (93 család). A polgári állam kiépülésével, 1869-től tíz-évenként tartottak állami népszámlálás Magyarországon. Ezek adatai szerint a pécsi zsidók a város teljes lakosságán belül a legnagyobb arányban 1890-ben képviseltették magukat (9,2%), lélekszámuk pedig 1920-ban volt a legmagasabb (4292 fő). Ezt követően folyamatos apadást figyelhetünk meg, az 1941-es népszámlálás már csupán 3486 pécsi izraelitát tartott nyilván (4,8%). (Ekkor 534, az 1939. évi IV. tc. értelmében zsidónak tekintett lakos élt Pécsen.) 1944 áprilisában – a már idézett jelentés szerint –, a deportálás előtt 3060 fő volt a hitközség lélekszáma (882 adózó). 1945 novemberében a hitközségi adatközlés 679 izraelita lakosról tudott Pécsen. Az 1949. évi állami népszámlálás során 711-en vallották magukat izraelitának a városban. A Zsidó Világkongresszus Magyarországi Tagozatának Statisztikai Osztálya felmérése szerint ekkor öt helység tartozott a pécsi hitközséghez, melynek lélekszáma 928 fő volt, akik közül 220-an fizettek hitközségi adót. 1950. december 4-én a Magyar Izraeliták Országos Irodája kérésére írt jelentésében a pécsi hitközségi titkár a következő adatokat közölte a hitközség lélekszámáról: 848 fő, ebből Pécsen 538 fő, akik közül 197 nő, 231 férfi, 70 gyermek; 25 nő és 15 férfi a Szeretetotthonban. Ebben az évben 255 fő fizetett hitközségi adót a pécsi zsidók közül.

A bevezetőhöz felhasznált irodalom

- A Zsidó Világkongresszus Magyarországi Képviselőtársaság iratai, a Statisztikai Osztály közleményei. Budapest, 1947–1949. Magyar Zsidó Levéltár, MOL XXXIII-3
- Barabás Györgyi: Magyar zsidó levéltári repertórium II. Magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok alapszabályai 1705–2005. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 2007
- Barabás Györgyi: Magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok éves beszámolója 1629–2008. 1–2. kötet. Zsidó Tudományok Szabadegyeteme, Budapest, 2009
- Barta Lajos: Hitközségi ügyintézés és az izraelita felekezetre vonatkozó törvények és minisztériumi rendeletek gyűjteménye. Weiss L. és F. Könyvnyomdája, Nagykanizsa, 1901
- Cserkúti Adolf: Az első pécsi zsidók. In: A „Baranyamegyei Múzeum Egyesület” értesítője. Pécs, 1914
- Csorba László: Izraelita felekezeti élet Magyarországon a vészkorszaktól a nyolcvanas évekig. In: Hét évtized a hazai zsidóság életében, II. rész. (Szerk. Lendvai L. Ferenc, Sohár Anikó, Horváth Pál). MTA Filozófiai Intézet, Budapest, 1990
- Danziger Zsigmond – Kárpáti Sámuel: A pécsi zsidó iskola története. Pécsi Izraelita Hitközség, Pécs, 1929
- Dr. Déry Endre – dr. Elbert Endre – dr. Friedmann Endre – dr. Vági József: A faszizmus üldözötteit védő jogszabályok (1945–1946). American Joint Distribution Committee Magyarországi Bizottsága, Budapest, 1946
- Frojimovics Kinga: Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868–1950. Balassi Kiadó, Budapest, 2008

- Hajnóci R. József: A magyar zsidók közjoga. Betű- és számsoros útmutató a magyarhoni izraeliták felekezeti ügyeinek törvényes szervezetében. Lőcse, 1909
- Jánosi Engel Adolf: Életemből. (Szerk. Szirtes Gábor). Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2009
- Jólesz Károly: Zsidó hitéleti kislexikon. Budapest, 1987
- Karsai László: A magyarországi zsidótörvények és -rendeletek, 1920–1944. In: A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. (Szerk. Molnár Judit). Budapest, Balassi Kiadó, 2005
- Komoróczy Géza: A zsidók története Magyarországon I–II. kötet. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2012
- Krassó Sándor: Kötéltánc. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2011
- Magyarországi zsidó hitközségek 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. Közzéteszi Schweitzer József, sajtó alá rendezte Frojimovics Kinga. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1994
- Pécsi levelek 1944-ből. Dokumentumok a „zsidókérdés” pécsi megoldásáról. (A forrásokat válogatta és a kötetet szerkesztette Hábel János, a bevezető tanulmányt írta Vörös István Károly). Kronosz Kiadó, Pécs, 2014
- Radnóti Ilona: Weismayer és Fuchs. Fejezetek a baranyai zsidóság 18–20. századi történetéből. Kronosz Kiadó, Pécs, 2012
- Schweitzer József: A Pécsi Izraelita Hitközség története. A Magyar Izraeliták Országos Képviseletének kiadása, Budapest, 1966 (1994)
- Schweitzer József – Schweitzer Gábor: A magyarországi zsidók és az izraelita felekezet jogállásának alakulása. In: Felekezeti egyházjog Magyarországon. (Szerk. Rácz Lajos). ÚNIÓ Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft., é.n.
- Weisz Gábor: A Pécsi Izraelita Hitközség monográfiája. Pécsi Izraelita Hitközség előjárósága, Pécs, 1929
- Weisz Gábor: Látogatás a pécsi zsidó sírkertben. Pécsi Chevra Kadisa, Pécs, é.n. (1941)
- Zsidó Lexikon. (Szerk. Ujvári Péter). A Zsidó Lexikon kiadása, Budapest, 1929 (1987)